

БАГАТОВИМІРНІСТЬ ОСОБИСТІСНИХ ДИСКУРСІВ

РОЗУМІННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПСИХОДИНАМІЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Ідентичність в аналітичній, індивідуальній психології та гуманістичному психоаналізі

Ідентичність в теорії об'єктних стосунків

Ідентичність у Селф-психології

Ідентичності в Его-психології

*Інтеграція теорії об'єктних стосунків та Его-психології в підході
О. Кернберга*

Посилення уваги до концепту ідентичності у психологічній науці спричинено, на нашу думку, багатьма причинами, які можна зачислити до двох рівнів – соціального та індивідуально-психологічного. На соціальному рівні становлення відкритого суспільства та руйнування традиційної соціальної структури, в якій для кожної особистості її ідентичність була задана апріорі, від народження – місцем проживання, певною соціальною нішею, віросповіданням, належністю до певної родини, актуалізує проблеми вибору, особистісного самовираження, індивідуальності. Усе більша соціальна мобільність та інформатизація руйнує традиційні, усталені норми самокатегоризації, аж до статевих, та потреби творення

нових. Внаслідок цього люди переживають труднощі з ідентифікацією себе та інших людей, а отже, і труднощі з прогнозуванням поведінки в суспільстві.

На індивідуально-психологічному рівні проблема ідентичності розкривається з протилежного боку – останнім часом активізувалися дослідження дифузії ідентичності при межових розладах і структурних розладах «Я», що у клінічній практиці трактується усе частіше.

У психоаналітичному підході проблему ідентичності розглядають на обох зазначених рівнях, у гуманістичному психоаналізі Е. Фромма та соціокультурному підході К.Хорні увага акцентується на соціальних детермінантах і перешкодах становлення самототожності, ідентичності. В Его-психології, Селф-психології та теорії об'єктних стосунків аналізують проблеми дефіциту Селф та дифузії ідентичності.

Поширення терміна «ідентичність» та введення його у міждисциплінарний науковий обіг пов'язане з іменем Еріка Еріксона. Саме слово *ідентичність* має латинський корінь *idem* (те саме), перекладається як рівнозначність, тотожність, однаковість і позначає насамперед структуру речей, які залишаються тими самими, зберігають свою сутність за усіх трансформацій. Також він позначає й одиничне буття особистості, її дії, досвід, бажання, мрії й спогади, або «Самість» (self)¹.

Приблизно з середини 70-х термін «ідентичність» ввійшов у словник соціально-гуманітарних наук. В 1977 р. у Франції вийшла в світ колективна монографія під назвою «Ідентичність». Книга була звітом про роботу семінару (присвяченого проблемі ідентичності), який об'єднав представників різних галузях знань – від етнології й лінгвістики до літературної критики. Про активне впровадження цього терміна свідчить й те, що в німецькому перекладі праці Дж. Міда, яка опублікована 1977 р. «Self» передано як «Identitaet», і навпаки, в англійських

¹ Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – 1-ше вид. – К. : Українська радянська енциклопедія (УРЕ), 1974. – 271 с.

перекладах німецьких текстів, що були в ці роки, «Selbst» переклали як «Identity»¹.

Підґрунтя для розуміння ідентичності в психологічній науці, на думку Е. Еріксона, заклав Уільям Джемс. Саме поняття «ідентичність» він не вживав, називаючи цей феномен характером, проте описав суб'єктивне, натхненне почуття тотожності та цілісності, яке Еріксон означив як переживання ідентичності: «Характер людини виявляється у тому її розумовому або моральному стані, коли в ньому найбільш інтенсивно й глибоко [проявляється] відчуття власної активності й життєвої сили. У такий момент внутрішній голос говорить їй: «Це і є справжній я»².

Глобальне, особистісне Я (Self) Джемс розглядав як подвійне утворення, в якому поєднуються компонент у свідомості особистості який пізнається – емпіричне Его або «особистість» та елемент, який пізнає – наше «Я», чисте Его. Це – два полюси однієї цілісності, що завжди існують одночасно. Один з них – це чистий досвід (Я-усвідомлююче), а інший – зміст цього досвіду (Я-як-об'єкт).

Карл Ясперс у «Загальній психопатології» описав ідентичність як одну з чотирьох формальних ознак свідомості Я, характеризуючи її, насамперед як самототожність особистості в часі. Перша ознака, яку виділив Ясперс – це почуття діяльності – усвідомлення себе як активної істоти, друга – усвідомлення власної єдності, неподільності. Третя – усвідомлення власної ідентичності – я залишаюся тим, ким був завжди, і четверта – це усвідомлення того, що «Я» відмінне від усього іншого світу. Як приклад порушення усвідомлення власної ідентичності у часі Ясперс наводить випадки хворих шизофренією, які стверджували, що до початку психозу це були не вони самі, а хтось інший.

¹ Малахов В. Неудобства с идентичностью [Электронный ресурс] / В. Малахов. – [Цит. 2010, 6 травня]. – Режим доступа : <http://www.intellectuals.ru/malakhov/izbran/8ident.htm>.

² Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – С. 28.

Ідентичність в аналітичній, індивідуальній психології та гуманістичному психоаналізі

Психоаналітичний підхід до ідентичності ґрунтується на працях З. Фрейда. Серед багатьох понять, які ввійшли в категоріальний апарат психології завдяки його працям, було й поняття «ідентифікації». Фрейд вирізняв первинну – тотальну ідентифікацію, як вираження емоційної прихильності дитини до матері, й більше пізню, вторинну – «комплекс Едипа», коли хлопчик хоче зайняти місце батька поряд з матір'ю, але, переживаючи страх покарання (кастрації), долає цей комплекс шляхом ідентифікації з батьківською фігурою.

Послідовники Фрейда уточнювали й розширювали це поняття: Мелані Кляйн запропонувала поняття «проективної ідентифікації», Анна Фрейд – «ідентифікації з агресором».

К. Г. Юнг та А. Адлер, пориваючи з класичним психоаналізом, наголошували на тому, що замкнутість індивіда на собі не може слугувати фундаментом становлення ідентичності. Вони наголошували, що необхідно досліджувати соціальне оточення та історичні умови для виявлення чинників становлення особистісної ідентичності.

Основним процесом, який веде до становлення індивідуальності, К. Г. Юнг вважав процес індивідуації. Під *індивідуацією* він розумів становлення людини собою, «неділимим» (від лат. in-dividuus – неподільний, нерозділений, нерозведений, нерозщеплений), «шлях до себе» або як «самоздійснення». Метою індивідуації стає віднаходження «Самості» (Das Selbst, the Self). Самість – особистість вцілому, яка, незважаючи на свою даність, не може бути пізнана повністю; той унікальний центр людської психіки, навколо якого структуруються усі індивідуально-особистісні властивості людини. Самість – ціль будь-якого життя, адже вона протистоїть

деіндивідуації, втраті цілісності особистості, небезпеці формування «псевдо-Я». Самість перебуває на рівні свідомості та несвідомого, є центром особистості, який не збігається ні з тілом, ні з Персоною, ні з Я. Це точка рівноваги особистості.

В руслі гуманістичного психоаналізу Карен Хорні наголошував на прагненні людини до самореалізації, на потребі в розгортанні внутрішніх потенцій: «Людина за своєю природою добровільно прагне до самореалізації, й її система цінностей виростає з цього прагнення. Вона, очевидно, не може розкрити свій людський потенціал, якщо не вірить у себе, не активна і не продуктивна, якщо вона не будує стосунки з людьми в дусі взаємності, якщо віддається ... «поклонінню темному ідолові Я» (dark idolatry of self) і постійно приписує свої недоліки недосконалої навколишніх. Вирости, у істинному сенсі цього слова, вона зможе лише беручи відповідальність на себе»¹. Становлення ідентичності, на думку автора, це – становлення реальної Самості, реального Власного Я як центральної внутрішньої сили, властивої усім людям унікальної. На протигагу цьому процесу, тиск базальної тривоги, яка є наслідком виховання у невротичних умовах, спричиняє відчуження від себе, становлення ідеального Власного Я; «Ідеал Я ...людина сприймає як щось більше реальне, ніж власну реальність, і не тому, що ідеал більш привабливий, але передусім тому, що він відповідає всім її насущним потребам», а «енергія, що живить рух до самореалізації, звертається на іншу мету – на актуалізацію ідеального Власного Я»². У підсумку людина стає охопленою невротичною потребою в досконалої, потрапляє під гніт тиранії «Потрібно», розривається між почуттями невротичної гордості та ненависті й презирства до себе.

¹ Хорні К. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию / К. Хорни. – СПб совместное издание Восточно-европейского института психоанализа и БСК, 1997. – С. 28.

² Там же. – С. 35.

Еріх Фромм у книзі «Здорове суспільство. Догмат про Христа» стверджував, що психічно здорова людина відрізняється від хворої тим, що в змозі знайти відповіді на екзистенційні запитання – відповіді, що співвідносяться з її екзистенційними потребами. Ці потреби сформувались в процесі еволюції людської культури зі спроб людини відкрити сенс свого існування, уникнувши потьмарення розуму.

Серед екзистенційних потреб Е. Фромм виділив потребу в усвідомленні себе окремою сутністю, потребу в самоідентичності. «Член первісного роду міг би висловити своє відчуття самототожності словами «Я – є ми»; він ще не відчув себе «індивідом», існуючим окремо від своєї групи. У середньовічному світі людину ототожнювали з її соціальною роллю у феодалній ієрархії ... Людина була або селянином, або сеньйором, і саме відчуття незмінності свого положення становило істотну частину її переживання самототожності. При розпаді феодалного ладу це відчуття самототожності було розхитане, й з усією гостротою постало питання: «Хто я?», ... Розвиток західної культури йшов шляхом створення основи для переживання індивідуальності у всій її повноті...Люди шукали і знаходили різні замітники індивідуального відчуття тотожності. Нація, релігія, клас і рід занять слугують тому, щоб дати людині це почуття. «Я – американець», «я – протестант», «я – бізнесмен» – ці формули допомагають людині знайти відчуття тотожності в умовах, коли первісна ідентичність роду вже втрачена, а справжнє індивідуальне відчуття самототожності ще не досягнуто ... Замість доіндивідуалістичної кланової ідентичності розвивається нова стадна ідентичність, в якій відчуття самототожності ґрунтується на відчутті безумовної належності до натовпу».¹

Фромм вважав, що за відсутності почуття самоідентичності неможливо зберегти душевне здоров'я, й

¹ Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе / Э. Фромм. – М. : АСТ: Транзиткнига, 2005. – С. 271.

людина готова практично на все, лише б віднайти його. Саме ця потреба прихована за пристрасним прагненням досягти суспільного становища, водночас не відрізнятись від інших; людина може відмовитися від любові, позбутися свободи та пожертвувати власними думками заради схожості з іншими й відчуття самототожності, нехай навіть ілюзорного.

Ідентичність в теорії об'єктних стосунків

Активізація інтересу до проблеми ідентичності в сучасному психоаналізі ініційована вивченням етіології межових особистісних розладів у теорії об'єктних стосунків. Як свідчать праці дослідників цього підходу, ідентичність – складна конфігурація, яка формується на підставі інтеріоризації об'єктних стосунків, тобто стосунків з іншими людьми (на відміну від класичного психоаналізу, який акцентує увагу на інтрапсихічних конфліктах). Процеси самоусвідомлення, самоствавлення, самоприйняття пов'язуються насамперед з «інтерперсональною спадщиною», взаємодією «Я-об'єкт».

Маргарет Малер, на підставі тривалого лабораторного та природного спостереження за взаємодією дітей і матерів від народження до 3 років, виділила у цьому періоді такі фази: аутичну (0–1-1,5 міс.), симбіотичну (1,5–5 міс.) та сепарації-індивідуації (5–36 міс.). На її думку, тотожність самому собі – ідентичність досягається саме під час проходження фази сепарації-індивідуації та завершується на підфазі консолідації об'єктів.

У симбіотичній фазі виявляється важлива здатність дитини формувати емоційну прихильність до матері, готуючи ґрунт для усіх подальших людських взаємин. Оптимальний «материнський симбіоз» має винятково важливе значення для змін в індивідуації й для появи стійкого почуття ідентичності. Чим відповіднішою була підтримувальна поведінка матері, чим більшу допомогу

надав «симбіотичний партнер» у підготовці до плавного й поступового виведення з «симбіотичної орбіти», тим легше дитині перейти до сепарації й диференціації уявлення Власного Я, відділення його від об'єднаних симбіотичних уявлень «Я-плюс-об'єкт».

Фаза сепарації-індивідуації починається з найперших ознак диференціації (5–9 міс.), коли дитина починає активно, повзком віддалятися від матері. Підфаза практики (9–15 міс.) характеризується захопленістю дитини власним автономним функціонуванням, що майже виключає участь матері, дитина переживає «пік нарцисизму»; тут для формування ідентичності особливе значення має стимулювальний ефект такої діяльності для встановлення меж тіла.

Проходження підфази возз'єднання (15–24 міс.) вкрай важливе для становлення ідентичності. Дитина перестає почувати себе господарем нарцистичного світу, все більше усвідомлює свою сепарацію від матері, болісно переживає свою віддаленість і безпомічність. На цій підфазі Я та об'єкт-репрезентації вже відділені один від одного, проте їхні агресивні та лібідінальні властивості ще не інтегровані. Дитина переживає «кризу возз'єднання», прагне водночас сепаруватись від матері та бути з нею, то шукає заспокоєння в її обіймах, то відштовхує її. Особливо важливою стає підтримувальна материнська позиція, тобто здатність матері без надмірної тривоги переживати таку поведінку дитини та її м'яке, проте послідовне підштовхування дитини в бік сепарації. Успішне проходження «кризи возз'єднання» на цій підфазі забезпечує цілісність Я та об'єкт репрезентацій і формування ідентичності.

Фаза сепарації-індивідуації завершується консолідацією об'єктів (24–36 міс.) – дитина досягає роздільності Я-репрезентацій та об'єкт-репрезентацій, стає незалежною від матері й активно цікавиться іншими людьми. Завдяки інтеграції агресивно та лібідінально заряджених Я та об'єкт-репрезентації у цілісні структури, у ди-

тини формується цілісне, нерозщеплене уявлення про себе та про інших. Що є стрижнем цілісної, недифузної ідентичності.

Британський психоаналітик і педіатр Дональд Віннікотт, аналізуючи становлення структури Селф у руслі теорії об'єктних стосунків, ввів поняття «справжнє» (true self) і «фальшиве Селф» (false self). Справжнє Селф формується в дитини у стосунку з «достатньо хорошою (good enough) матір'ю». «Достатньо хороша мати» перебуває у перші тижні після народження дитини в досить специфічному стані, який Віннікотт назвав «первинним почуттям материнства» (primary maternal preoccupation). Воно повільно розвивається під час вагітності й триває ще кілька тижнів після народження. Завдяки цьому почуттю мати може створити для дитини умови, в яких розкриватимуться її тенденції розвитку і перші виявлення індивідуальності. Дитина, за словами Віннікотта, не має відчуттям обмеженості власних можливостей; їй здається, що вона всесильна. Це почуття всесиля потрібно для розвитку «Селф». Якщо немовля хоче, щоб його нагодували, мати дає йому груди або пляшечку в потрібний момент, якщо немовля посміхається, мати посміхається на знак підтвердження, якщо немовля намочило пелюшки й плаче – мати вчасно їх змінює, тоді у немовляти виникне почуття, що його спонтанні експресії дають результат, тобто саме ранній успіх дитини у вираженні себе всередині відносин «мати-немовля» приводить в дію почуття ефективності та автентичності. Отже, мати створює не лише фізичне тіло дитини, виношуючи її, а й уможливає становлення структури Селф (Self) своєї дитини, забезпечуючи процес *персоналізації*. Це стає можливим завдяки материнській турботі – функції тримання (holding), як її називав Віннікотт.

Віннікотт вважав, що лише справжня структура Селф забезпечує прояви творчої активності й почуття реальності, тоді як фальшиве Селф зумовлює почуття нереальності, недійсності. Фальшиве Селф формується, коли дитина по-

винна повністю нехтувати власною спонтанною активністю та прилаштовуватись до потреб матері, коли почуває, що її будуть любити лише за певних умов (наприклад, якщо вона буде відповідати очікуванням батьків, буде слухняною та веселою тощо). Багато пацієнтів Віннікотта почували себе спустошеними, оскільки жили здебільшого своїм фальшивим Я, перевіряючи власні бажання й дії реакцією навколишніх. Віннікотт вбачав завдання психоаналізу в створенні такого середовища, в якому можуть виявитися спонтанні експресії справжнього Я, а психоаналітик має виконувати функцію холдингу.

Ідентичність у Селф-психології

Хайнц Кохут для позначення психічної структури, яка є «основою ... переживанням нами того, що наше тіло й психіка є цілісністю в просторі й нероздільним континуумом у часі»¹ також використовував поняття «Self». Щоправда, до сьогодні не існує єдиного підходу до його перекладу в психоаналітичній літературі. В деяких працях цей термін перекладено як «Власне Я» (Н. М. Вільямс). В деяких як «Я» (О. Кернберг). У перекладах праць Х. Кохута «Self» перекладається як «Самість». Ця зв'язна й стійка психічна конфігурація, що об'єднується з талантами та навичками, формує центральний сектор особистості.

Автор зробив припущення про існування зародкової Самості в найбільш ранньому віці. Відправною точкою її формування є той момент «в рамках матриці взаємної емпатії між дитиною і її об'єктом Самості, коли вроджені потенційні можливості дитини й очікування об'єкта Самості стосовно дитини сходяться»².

Об'єктами Самості, за Кохутом, є батьки дитини, чи особи, які виконують їхні функції. В момент, коли мати

¹ Кохут Х. Восстановление самости / Х. Кохут. – М.: Когито-Центр, 2002. – С. 173.

² Там же. – С. 103.

вперше бачить свою дитину й вступає з нею у контакт (через дотикові, нюхові й пропріоцептивні відчуття, году-ючи, переодягаючи, купаючи її), фактично починається процес, який формує людську Самість. Він триває протягом усього дитинства й у подальшому житті. Цей процес полягає у багаторазовій повторюваній взаємодії дитини й об'єктів її Самості, в якій об'єкти Самості емпатично реагують на певні потенційні можливості дитини, залишаючи поза увагою інші. «Ядерна Самість формується не завдяки свідомому заохоченню й підкріпленню або свідомим проханням і докорам, а завдяки глибоко вкоріненій готовності до певних відповідей з боку об'єктів Самості, що в остаточному підсумку є функцією їхньої власної ядерної Самості»¹.

Консолідація Самості пов'язана з: 1) формуванням у дитини зв'язної *грандіозно-ексгібіційністської Самості*, що відбувається завдяки взаємодії з емпатично реагуючим, віддзеркалюючим й схвалюючим об'єктом Самості, з яким відбувається злиття; 2) формуванням у дитини *цілісного ідеалізованого імаго (образу) батьків* завдяки взаємодії з емпатично реагуючим батьківським об'єктом Самості, що дає змогу дитині ідеалізувати його.

Розвиток часто відбувається – особливо в хлопчика – від матері як об'єкта Самості, що виконує функцію дзеркального відображення, до батька як об'єкта Самості, головна функція якого полягає в тому, щоб бути об'єктом ідеалізації. Однак в особливих обставинах дитина змушена іноді звертатися до батьків у зворотному порядку від дзеркалізуючого батька до ідеалізованої матері.

Внутрішній процес відображення веде до формування реалістичних устремлень у житті, підкріплюється інтерналізованою стимулюючою похвалою віддзеркалюючого об'єкта Самості (матері). Коли буде інтерналізований ідеалізований об'єкт Самості (батько), дитина може націлюватися на реалістичні ідеали. Ці два полюси ста-

¹ Кохут Х. Восстановление самости / Х. Кохут. – М.: Когито-Центр, 2002. – С. 105.

новлять ядро здорового «Я». Кохут пов'язував ці два полюси «електричною дугою» базових навичок і талантів, за допомогою яких особистість намагається протягом всього життя підтримувати баланс між прагненнями до індивідуальних цілей і життям у згоді з ідеалами та цінностями, які надають йому сенс.

Кохут зауважив, що успішний розвиток «я» може забезпечити будь-який з цих процесів. Наприклад, якщо мати нездатна здійснювати відображення належно, тоді здорова ідеалізація батька може забезпечити процес формування «Самості», який буде достатнім для виникнення почуття реальності й мотивації. Якщо один полюс функціонує нормально, то дефекти іншого полюсу можуть бути виправлені пізніше. Якщо дефіцитарні чи уражені обидва процеси, відповідно, обидва полюси, тоді виникають симптоми, терапією яких і займався Кохут, – почуття нереальності, спустошеності та безглуздості того, що відбувається, – оскільки в цьому випадку немає внутрішньої структури «Я», яка здатна забезпечити почуття самоцінності. Ці розлади означені Кохутом як «нарцистичні», а особу, яка ними страждає, Кохут назвав «Людиною Трагічною», на протиположність «Людині Винуватій» Фрейда.

Ідентичності в Его-психології

Еволюція ідей ідентичності є у працях А. Фрейд, Х. Хартмана, Д. Рапопорта в руслі Его-психології. Хайнц Хартманн спробував дати відповідь на питання, що таке «Я», як воно структуроване, як функціонує у взаємодії з соціальним оточенням особистості, які області «Я» не зачіпаються конфліктами (мається на увазі «розумне» адаптивне «Его», вільне від інстинктивних конфліктів). Для цього він диференціював поняття «Его» – як психічну підструктуру з функціями саморегуляції й адаптації до оточення та «Я» (селф, Самість) – як сукупність психічних репрезентацій власної особистості. Ця відмінність дає

зможу диференціювати функції «Его» і «Селф» й оперувати категорією «Его» в контексті гіпотетичних психічних структур, що регулюють пристосування особистості до реальності – захисних механізмів, а терміном «Селф» – у контексті *безпосереднього самовідчуття й переживання особистістю своєї цілісності*.

Х. Хартманн використав також терміни «саморепрезентація» (репрезентація Я) і «репрезентація об'єкта». Під саморепрезентацією він розумів безперервність представленості Я у свідомості, на відміну представленості в ньому «об'єкта». Відомому поняття «репрезентація» зближується з психічним образом – уявленням про себе або про об'єкт, що може забарвлюватись афективними імпульсами любові й/або ненависті й асоційованими з ними фантазіями.

Едіт Джекобсон, послідовниця Х. Хартманна, застосувала термінологічний апарат репрезентацій до опису раннього дитячого розвитку, визначивши два напрями досліджень: 1) пов'язане з вивченням динаміки розвитку Я; 2) з вивченням структури самоідентичності. Відповідно до її припущення, ранні репрезентації Я та об'єкта ще невіддільні від афекту й асоційовані з приємним досвідом задоволення й неприємним досвідом незадоволення, з чого випливає, що часткові репрезентації «хорошого» й «поганого» Я, «поганого» й «хорошого» об'єкта з'являються раніше цілісних й інтегрованих репрезентацій «Я-хороше і погане» та «об'єкт хороший і поганий».

Е. Джекобсон використовувала як синоніми поняття «почуття ідентичності», «самоусвідомлення», «самовідчуття». Вона вважала критерієм сформованості ідентичності здатність Я визнавати всю цілісність власної психічної організації (незважаючи на її зростаючу структурованість, диференційованість і складність) як високоіндивідуалізовану, зв'язну єдність, яка на кожному щаблі розвитку має певну організацію й часовий континуум.

Найбільш детально розроблена та найчастіше цитована концепція особистісної ідентичності належить Еріку

Еріксону. У 40-х роках під час Другої світової війни Еріксон вперше ввів два оригінальних терміни: «Его-ідентичність» й «криза ідентичності». Ці нововведення сформувались у процесі досліджень військових неврозів («посттравматичного стресового розладу» в сучасній термінології) моряків-підводників армії США, у клініці реабілітації ветеранів. Вивчаючи зміни психіки людей, що потрапили в екстремальні умови війни, Е. Еріксон натрапив на проблеми втрати контролю над собою у військових моряків, «що здійснюється й підтримується силами Его»¹. Імовірно, саме тому Е. Еріксон і назвав його втратою Его-ідентичності.

У 1967 р., узагальнюючи результати двадцятирічної роботи, присвяченої вивченню ідентичності, Еріксон видав книгу «Ідентичність: юність і криза». Навіть тоді він вважав, що не може дати остаточного визначення цього поняття. Тоді Еріксон зробив припущення про те, що єдиний шлях визначити ідентичність – це спробувати зрозуміти, в яких контекстах вона виявляється.

Е. Еріксон називав життєвий цикл людини *епігенезом ідентичності*. Це означає, що вісім виділених ним послідовних стадій, є етапами формування ідентичності. Кожна стадія робить свій безпосередній внесок у розвиток ідентичності, що визначається досягнутим після проходження цієї фази розвитком домінуючого почуття, одного з полярної діади: довіра – недовіра; автономія – сором, сумнів; ініціатива – почуття провини, творчість – почуття неповноцінності; ідентичність – сплутана ідентичність; інтимність – ізоляція; генеративність – стагнація; інтегративність – безвихідь.

Онтологічним джерелом найбільш раннього та недиференційованого «почуття ідентичності» у фазі «довіра – недовіра» є почуття базальної довіри (basic trust). «Це, у всій своїй дитячій простоті, й є першим досвідом того,

¹ Еріксон Э. Идентичность: юность и кризы / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – С. 26.

що згодом знову виявиться у любові, у здатності захоплюватися, що може бути назване почуттям «благословенної присутності»¹, потреба у якому протягом всього життя залишається основною для людини. Відсутність цього почуття або його ослаблення може небезпечно обмежити здатність переживати «ідентичність», коли в підлітковому віці людина повинна залишити дитинство й зустріти дорослість.

Ці основи ідентичності, які формуються в дитини у вигляді «почуття ідентичності», зумовлені раннім дитячим досвідом і залежать насамперед від «якості зв'язків між дитиною і матір'ю»². Отже, щоб у дитини виникло це почуття довіри, ставлення матері до дитини повинно поєднувати хороший емпатичний контакт й тверду впевненість в собі. Це почуття ідентичності супроводжує нас все життя, ми переживаємо його як «психосоціальне благополуччя», «відчуття себе у своїй тарілці» й лише в кризові моменти нашого життя воно може видаватися нам «занадто усвідомленим». Воно досягає кульмінації в підлітковий період у формі переживання «гострого усвідомлення ідентичності»³.

Еріксон виділив психологічні механізми становлення ідентичності: *інтроекція, ідентифікація й формування ідентичності*. Механізм інтроекції (примітивне присвоєння чужого образу) – найбільш раннє, а його успішність визначається тим, наскільки задовільна взаємодія між опікаючим дорослим й опікуваною дитиною. Зрілішим механізмом є ідентифікація. Еріксон зазначив, що діти ідентифікують себе з тими аспектами навколишніх людей, які роблять на них найбільше враження в реальності або в уяві.

Формування ідентичності передбачає відмову від одних й асиміляцію інших дитячих ідентифікацій та

¹ Еріксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – С. 144.

² Там же. – С. 113.

³ Там же. – С. 175.

об'єднання їх у нову конфігурацію в період юності. Це «процес одночасного відображення й спостереження, процес, який відбувається на всіх рівнях психічної діяльності, за допомогою якого особистість оцінює себе так, як інші, на її думку, оцінюють її»¹.

За Еріксоном, саме робота Его забезпечує «вибіркове виділення значимих ідентифікацій протягом дитинства й поступову інтеграцію образів «Я», що досягла кульмінації в почутті ідентичності»². Тому «ідентичність» він називає «Его-ідентичністю».

Еріксон виділив два чинники, на яких Его-ідентичність ґрунтується, котрі він назвав «якістю існування». Перший – це почуття тотожності самому собі й безперервність свого існування в часі та просторі. Другий – це те, що вищеописані тотожність і безперервність визнають навколишні «значущими іншими»³.

Саме юнацькій вік – це стадія «ідентичність проти сплутаної ідентичності», коли основним питанням є «Хто я такий?», а основною діяльністю – пошук відповіді на це питання. Проходження цієї стадії зазвичай супроводжується нормативною кризою ідентичності. Відчуженням цієї стадії є сплутаність ідентичності. Певна сплутаність ідентичності характерна для кожного юнака, який проходить період кризи ідентичності. Еріксон пропонував зобразити її у вигляді континууму, на одному кінці якого буде «м'яка» сплутаність, а на іншому «обтяжена» та «згубна».

До характерних ознак кризи ідентичності Е. Еріксон зачисляв:

кризу інтимності: «лише якщо формування ідентичності проходить нормально, справжня інтимність ... стає можливою. Сексуальна інтимність – лише частина того, що я маю на увазі, оскільки очевидно, що сексуальна інтимність часто передуює здатності розвивати справжню

¹ Еріксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – С. 32.

² Там же. – С. 219.

³ Там же. – С. 59.

зрілу психологічну інтимність у спілкуванні з іншою людиною, виявляти її в дружбі, в еротичних зв'язках або в спільних устремліннях. Юнак, невпевнений у своїй ідентичності, уникає міжособистісної інтимності або ж вдається до безладних інтимних контактів без справжнього єднання або справжнього самозабуття.

Якщо молода людина не може вступати в справжні інтимні стосунки з іншими людьми – й... зі своїми власними внутрішніми ресурсами, – то в пізній юності або в ранній дорослості її міжособистісні зв'язки стають досить стереотипними, а вона сама приходять до глибокого почуття ізоляції»¹.

дифузію часової перспективи: «Молода людина може відчувати себе одночасно дуже молодою, навіть дитиною, й досить старою. Протести із приводу упущеної величі й передчасної втрати ... можливостей є загальними для наших пацієнтів-підлітків, ... проте вважається, що злоякісним є брак віри в можливість того, що час може принести зміни, а також страх, що це може відбутися»².

дифузію працьовитості: «Сильна сплутаність ідентичності звичайно супроводжується гострим порушенням умілості чи виступає у формі нездатності сконцентруватися на необхідних чи запропонованих заняттях, або в саморуйнівній поглинутості якоюсь однобічною діяльністю, наприклад, у надмірному читанні»³.

вибір негативної ідентичності: «Втрата почуття ідентичності часто виражається в презирливій та снобістській жорстокості стосовно ролей, запропонованих ... родиною й найближчим оточенням. Будь-який аспект ролі чи всі вони – маскуліність чи фемінність, національність або класова належність – можуть потрапити в центр юнацької зневаги»⁴.

¹ Еріксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – С. 147.

² Там же. – С. 179.

³ Там же. – С. 180.

⁴ Там же. – С. 182.

Інтеграція теорії об'єктних стосунків та Его-психології в підході О. Кернберга

Отто Кернберг розробив свою власну концепцію ідентичності, що логічно продовжила ідеї Е. Еріксона, а також опиралась на концепцію М. Малер. Для вивчення ідентичності О. Кернберг застосував структурний підхід, підкреслюючи й обґрунтовуючи недостатність лише опису феномену. З позиції цього підходу Кернберг розглядав ідентичність як певну інтрапсихічну структуру: «Суб'єктивне переживання себе, разом з його окремими аспектами, самосвідомістю й саморефлексією, відчуттям структурної єдності й безперервності в часі, почуттям відповідальності за свої дії, є щось більше, ніж суб'єктивна фантазія. Воно утворює інтрапсихічну структуру; динамічно зумовлену, внутрішньо погоджену, стабільну схему психічних переживань і контролю за поведінкою... Це – інтрапсихічна структура вищого порядку, природа якої підтверджується в поведінці, виражається у формуванні характеру й у людській глибині й моральній визначеності у відносинах з іншими людьми»¹.

Як основний фактор і базис нормальної ідентичності Кернберг називає взаємодію з іншими, тобто «інтерсуб'єктивність незалежно від того, чи включається вона в переживання себе або відкидається за допомогою проєктивних механізмів»². Ядерна структура такої інтерсуб'єктивності формується на доєдпальній фазі розвитку піковими афективними переживаннями «при найбільш ранній ідентифікації з об'єктом любові (інтроєктивній ідентифікації), і при найбільш ранній ідентифікації з об'єктом ненависті на «периферії» переживання себе (проєктивній ідентифікації)»³. Саме ця ядерна

¹ Кернберг О. Ф. Агрессия при расстройствах личности и перверсиях / О. Ф. Кернберг. – М. : Независимая фирма «Класс», 1998. – С. 32.

² Там же. – С. 32.

³ Там же. – С. 32.

структура і формує ядро переживання самого себе як частину функцій і структури Его.

О. Кернберґ розглядав формування почуття ідентичності як результат інтерналізації – загального процесу побудови інтрапсихічних структур. Інтерналізація розкладається на складні внутріпсихічні процеси, які відбуваються у міжособистісному контексті. В процесі розвитку людини інтерналізація послідовно розгортається у процесах *інтродекції, ідентифікація й формування ідентичності*. Інтерналізацію розглядають як процес побудови інтрапсихічних структур у процесі дійсних і фантазійних взаємодій зі значущими об'єктами під впливом похідних потягів, представлених специфічними афективними станами. Головна одиниця інтерналізації – діадична, що складається з Я- і об'єктів-репрезентацій у контексті специфічного афекту, що представляє лібідинальні та агресивні потяги. Тобто, за Кернберґом інтерналізується не одиничний об'єкт, а схема взаємодії з ним, що забарвлена позитивною чи негативною емоцією.

Інтродекція виникає під час симбіотичної стадії розвитку (за М.Малер), коли Я- і об'єкт-репрезентації ще не диференціювалися один від одного; *ідентифікація* виникає тоді, коли Я- і об'єкт-репрезентації відокремилися один від одного, тобто на стадії сепарації-індивідуації. *Формування ідентичності* належить до загального інтрапсихічного процесу інтеграції лібідинально й агресивно заряджених Я-репрезентацій у цілісне Я паралельно з одночасною інтеграцією лібідинально й агресивно заряджених об'єкт-репрезентацій у ширшу репрезентацію значимих об'єктів. Ідентичність Его є результатом цього процесу.¹

Кернберґ розглядав структурний критерій ідентичності як цілісність ідентичності або її дифузність. Під цілісністю або дифузністю ідентичності він мав на увазі інтегрованість окремих елементів ідентичності Я- і об'єкт-репрезентацій.

¹ Кернберґ О. Ф. Агрессия при расстройствах личности и перверсиях / О. Ф.Кернберг. – М. : Независимая фирма «Класс», 1998. – С. 236.

Цілісною ідентичністю характеризується *невротична структура* особистості, за якої всі Я-репрезентації («хороші» та «погані») інтегровані в цільне Я і всі «хороші» й «погані» об'єкт-репрезентації інтегровані в цілісні образи інших.

У психічній організації межової особистості, яка характеризується дифузною ідентичністю, структурна інтеграція не відбувається, отже, усі Я- і об'єкт-репрезентації залишаються нецільними, взаємно суперечливими когнітивно-афективними репрезентаціями. Така нездатність інтегрувати «хороші» й «погані» аспекти реальності Я та інших пов'язана з потужною ранньою агресією. Дисоціація між «хорошими» й «поганими» Я- і об'єкт-репрезентаціями захищає любов і «хороше» від руйнування ненавистю та «поганим».

Симптомами межової особистості є постійне почуття порожнечі, протиріччя в сприйнятті самого себе, непослідовність поведінки й бліде, плоске, убоге сприйняття інших. Її діагностичною ознакою є те, що пацієнт не здатний описати терапевту свої значущі взаємодії з іншими, тому терапевт не може сформувати цілісну концепцію особистості пацієнта та його значущих інших. Дифузна ідентичність розкривається під час структурного інтерв'ю, коли терапевт довідується про вкрай суперечливу поведінку пацієнта в минулому або коли переходить від одного емоційного стану до іншого супроводжуються такими протиріччями в поведінці й самосприйнятті пацієнта, що терапевтові дуже важко уявити собі пацієнта цілісною людиною. Дифузія ідентичності виявляється й у тому випадку, якщо пацієнт описує значущих людей, а терапевт не може зібрати ці образи в цільну й зрозумілу картину. Ці описи інших бувають настільки суперечливими, що більше схожі на карикатури, ніж на живих людей.

Підсумовуючи ідеї Кернберга, С. Ахтар до синдрому дифузної ідентичності ввів додаткові клінічні характеристики: суперечливість рис характеру (їхня несумісність, полярність, недостатня зв'язність і фрагментарність),

дезінтеграція Я-концепції в часі (її нестабільність), недостача автентичності (фальшивість Я, хамелеоноподібність), хронічне почуття порожнечі й нудьги, моральний релятивізм.

Кернберґ наголошував на важливості диференціації ознак кризи ідентичності в юнацькому віці та дифузії ідентичності, які можуть бути феноменологічно схожими. Якщо за Еріксоном, криза охоплює втрату відповідності між внутрішнім почуттям ідентичності на певному етапі розвитку та «віддзеркаленням» у психосоціальному середовищі, то дифузія ідентичності, навпаки, є синдромом, типовим для межової патології, що характеризується дисоційованими один від одного станами Еґо та відсутністю інтеграції не тільки Я, але також Супер-Еґо та інтерналізованих об'єктних стосунків. Проте існує зв'язок між кризою ідентичності та Еґо-ідентичністю: чим стабільніше індивідуальна базова Еґо-ідентичність, тим легше юнак може подолати кризу ідентичності; чим жорсткіші вимоги навколишнього середовища до його Еґо-ідентичності, тим більша небезпека «зриву» для юнаків, чия структура ідентичності має дефекти.

Клінічний диференціальний діагноз між кризою ідентичності та дифузією ідентичності потребує ретельного дослідження поведінки юнака, його минулих і поточних суб'єктивних переживань. Бунтівний виклик проти авторитарності може співіснувати з діаметрально протилежною поведінкою. Інтенсивні любовні стосунки, вірність можуть бути наявними одночасно з нетактовним, зневажливим, навіть безжальним й експлуатуючим ставленням до партнера. Проте невротичні й нормальні юнаки відрізняються від своїх більш дезорганізованих однолітків, які страждають дифузією ідентичності, базисним відчуттям емоційної цілісності. Для проведення цієї диференціації особливо корисні такі характеристики: здатність почувати провину через свою агресивну поведінку, яка визнається такою після закінчення

емоційного спалаху; заклопотаність і щире бажання виправити її наслідки; здатність до налагодження тривалих неексплуатуючих стосунків з друзями, вчителями або іншими дорослими, а також більш-менш реалістична оцінка глибинних рис цих людей; система цінностей, яка послідовно розширюється і поглиблюється – незалежно від того, чи це конформістські цінності, чи опозиційні до тих, що домінують у культурному оточенні юнака.

Практична цінність цього диференціального діагнозу полягає в тому, що завдяки йому ми можемо досягти певної обґрунтованої впевненості в стабільності Еґо-ідентичності юнака і, відповідно, в тому, що сум'яття та конфлікти, які характеризують його фазу кризи ідентичності, не є відображенням межової або нарцистичної особистісної структури.

Підсумовуючи результати теоретичного аналізу підходів до особистісної ідентичності, пропонуємо узагальнити в психоаналітичне розуміння ідентичності у наведеній таблиці та висновках.

1. У рамках психоаналітичної парадигми «ідентичність» розуміють як суб'єктивне *почуття* самотожності, безперервності й цілісності існування в часі та просторі, визнання цієї тотожності навколишніми «значущими іншими».
2. Ідентичність розглядають як інтрапсихічну *структуру*, що інтегрує репрезентації власної особистості; на змістовному рівні виявляється як система характеристик власного Я, а на функціональному – як самосвідомість, саморефлексія, автентичність.
3. Ідентичність *формується* в процесі *інтерналізації*, до якої послідовно входять: інтроєкція, ідентифікація й формування ідентичності.

Узагальнені характеристики особистісної ідентичності у психодинамічному підході

Характеристики ідентичності	Структурні			Змістовні
	немає	дифузна	цілісна	
Тип ідентичності	немає	дифузна	цілісна	
<i>Фаза розвитку (за М.Малер)</i>	симбіотична 1,5–5 міс.	сепарації-індивідуації 5–24 міс. (підфази практики та возз'єднання)	сепарації-індивідуації 24–36 міс. (підфаза сталості об'єктів)	починаючи з едіпальної (за Кернбергом) Період юності (за Еріксоном)
Тип інтерналізації	інтроекція			формування ідентичності
Характеристика Я- і об'єкт-репрезентацій	недиференційованість Я- і об'єкт-репрезентацій	відокремлення Я- і об'єкт-репрезентацій за відсутності інтеграції лібідинальних та агресивних компонентів	інтеграція лібідинальних та агресивних компонентів Я- і об'єкт-репрезентацій	об'єднання ідентифікацій у нову конфігурацію
Структура особистості	психотична	межова		невротична

БАГАТОВИМІРНІСТЬ ОСОБИСТІСНИХ ДИСКУРСІВ

4. Цілісна ідентичність є результатом інтеграції лібідинально й агресивно заряджених Я-репрезентацій у цілісне Я паралельно з одночасною інтеграцією лібідинально й агресивно заряджених об'єкт-репрезентацій у ширшу репрезентацію значимих об'єктів.
5. Основна властивість ідентичності – *інтер-суб'єктивність*. Це означає, що ідентичність визначається й формується в контексті міжособистісних взаємин індивіда в процесі його психосоціального розвитку, підкреслюється визначальна роль раннього дитинства та «якості зв'язків між дитиною і матір'ю», стосунків із значимим Іншим, об'єктами Самості.